

## بررسی پیام های ارتباطی دیوار نوشته های سرویس های بهداشتی زنانه و مردانه و

### مقایسه پیام های آنان

دکتر مجید مجدنی<sup>۱</sup>

#### چکیده

نوشته های کوتاه اعم از شعرهای عاشقانه، درخواست دوستی، کاریکاتور، تصاویر اسلحه، متن های دستکاری شده در دیواره های سرویس های عمومی از مدارس گرفته تا سرویس های بهداشتی شهری که برخی از پیام های آنها نشان از شوخ طبعی مردم نیز دارد، همه جا دیده می شوند که معمولاً بی نام و نشان هستند اما غالباً شخصی و فردی نوشته شده اند. فضای سرویس ها خصوصاً داخل اتاقک ها که کاملاً خصوصی است، نوشته ها بیشتر هدف دار هستند و متأسفانه بیشتر، ارتباطات نوشتاری در فضاهای عمومی است. این تصاویر و دیوارنوشته ها و پیام های نوشته شده در زیر آنها، بیشتر برای دیده شدن توسط یک شخص از همان جنسیت است. در این مقاله سعی می شود برخی از پژوهش های انجام شده در ایران و کشورهای غربی بررسی شده و چکیده ای از نتایج آنها نیز ارائه شود. هم چنین پیام های نوشتاری مردم نیز بررسی شده و نوشتارهای زنان و مردان مورد مقایسه قرار گیرد و راه حل هایی نیز که برای جلوگیری از نوشتن در دیوار های توالت های و سایر اماکن، به کار گرفته شده، مطالبی ارائه شود.

**واژگان کلیدی:** دیوار نوشته ها، میز نوشته ها، گرافیتی، توالت های عمومی

## مقدمه

سالهای سال دور، در قرن اول میلادی، مارسیال، شاعر خوش ذوق و طنز پردازی از یونان تلاش کرد تا نوشته های خود را منتشر کند. وی چاره ای نداشت و اشعار و انتقادات خود را در روی درو دیوارهای مکان های عمومی می نوشت تا مردم عادی کوچه و بازار بتوانند بخوانند و لذت ببرند. اگر شما هم می خواستید تا نامتان بر سر زبانه ها بیفتد، چاره ای نداشتید تا با استفاده از زغال چوب های سوخته اشعار و کلمات زیبا یا توصیه ها و آیه های مقدس را در درو دیوارهای مکان های عمومی بنویسید تا رهگذران با دیدن و خواندن آنها تسکین و تسلی خاطر پیدا کنند.

دیوار نویسی پدیده ای بسیار کهن در تمدن بشری است. نوشته های روی دیوار زندان ها، مساجد، کاروانسراها، حمام های عمومی، آثار باستانی و سایر مکان های عمومی مانند سرویس های بهداشتی، از قدیم الایام تداوم داشته است. چرایی این موضوع را در چند بخش می توان تصور کرد: اول اینکه شخص حس نوشتن پیدا می کند لکن چیزی برای نگارش در دسترس ندارد. دوم اینکه دو ست داشته در جاهائی بنویسد که اولاً زود از بین نرود مانند یادگاری نویسی های روی آثار باستانی و برای دیگران هم قابل رویت باشد. سوم اینکه نویسنده دنبال فرصتی بوده تا بدون حضور دیگران و بدون ذکر نام و نشان خود دیدگاههای خود را بنویسد. این امر زمانی اتفاق می افتد که امکان برقراری ارتباطات مستقیم و یا گفتگوی و مذاکره حضوری در فضای عمومی وجود نداشته باشد. (جعفریان، رسول، یادگار نویسی روی دیوار خبرآنلاین ۲۷ مهر ۱۳۹۴)

ابوالحسن هروی معروف به دیوار نویس، زاده شهر موصل در عراق، از کسانی بود که در تمامی دیوارهای شهر مطلب نوشته بود. می گویند دیواری نبوده که او مطلبی، پندی و یا شعری ننوشته باشد.

در ایران ممتحن الدوله شاید جزء اولین هائی است که در کتاب خاطرات خود در مورد دیوار نوشته های مردم در مکان های عمومی مطالبی یادداشت کرده و یا عین نوشتارها و اشعار را ثبت کرده است. نوشته های وی به نقل از دیوارهای کاروانسرائی در مرند است که بیشتر شعرهایی در مورد روزگار و بی وفائی های آن سروده شده و غالباً غمگینانه هستند. وی البته بعدها سفری هم به فرانسه داشته و طبق نوشته های خود، گویا در یکی از کلیساهای بزرگ شهر لوبگ، مطالبی هم در روی دیوارها نگاشته است (جعفریان، رسول، یادگار نویسی روی دیوار خبرآنلاین ۲۷ مهر ۱۳۹۷)

ظل السلطان فرزند ناصر الدین شاه نیز کسی را مامور صورت برداری از دیوار نوشته های مدرسه و مسجد چهارباغ در اصفهان کرده بود. این بنا که در سال ۱۱۱۶ ساخته شده، مربوط به مادرشاه بوده و یکی از آخرین بناهای تاریخی و آموزشی که دوره صفویه و به دستور شاه سلطان حسن ساخته شده و اطلاعات تفصیلی آن را مرحوم هنر فر در گنجینه آثار تاریخ اصفهان شرح داده است البته خود ظل السلطان هم در سفری که به این مدرسه و مسجد داشته، مطالب را در دیوار محراب آن نوشته است.

محمد جعفر دهقانی هم در سال ۱۲۸۴ دیوار نوشته ای مفصل در مورد دینداری و در دفاع از اخباری گری از خود به جای گذاشته که با این مطلب شروع می شود: « یادگاری بنویسم که هر گاه برادران به نظر انصاف در آن بنگرند، متدین و دیندار گردند، چرا که از زبان خدا و رسول او می نویسم نه از پیش خود. (جعفریان، رسول، یادگار نویسی روی دیوار، خبر آنلاین، ۲۷ مهر ۱۳۹۴).

متاسفانه علیرغم جستجوهای زیادی که انجام شد، موفق به یافتن پژوهش‌های جامعه‌شناسان ایرانی در مورد بررسی پیام‌های توالی‌های عمومی نشدم و به نظر می‌رسد در این زمینه مطالعات اندکی صورت گرفته و یا در شبکه‌های اینترنتی در دسترس عموم قرار نگرفته است بلکه به طور کلی بیشتر روی موضوع دیوار نوشته‌ها و میز نوشته‌ها کار کرده‌اند و یا برخی از دانشجویان نیز پایان‌نامه‌های خود را به «بررسی نوشته‌های روی در و دیوار و نیمکت‌های مدارس» اختصاص داده‌اند.

هم‌چنین می‌توان به «بررسی دیوار نوشته‌های دوران انقلاب» اشاره کرد که توسط دکتر مهدی محسنیان راد در سال ۱۳۶۹ منتشر شده است. وی می‌نویسد:

پاییز ۱۳۵۷ وقتی دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی نیز اعتصاب را آغاز کرد، درس روش‌های تحقیق در علوم ارتباطات من نیز تعطیل شد. در میانه اعتصاب، یک روز یکی از دانشجویان زنگ زد و از معلم جانش احوال‌پرسی کرد. گفت وگویی ما به آنجا رسید که اگر بتوان دیوارنوشته‌های خیابان‌ها را ثبت و اندازه‌گیری کرد، یک پدیده تاریخی در ارتباطات ایران ثبت خواهد شد. این‌گونه بود که با تلفن او به هم‌کلاسی‌ها و رساندن پیغام من به آنان، یک گروه شش‌نفره تشکیل و روزهای اول همراه با من، کار یادداشت‌برداری و اندازه‌گیری دیوارنوشته‌ها آغاز شد. آن موقع هیچ‌کدام از ما نمی‌توانستیم حدس بزنیم که کار به کجا خواهد رسید. آیا کودتایی مشابه ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به سرکوب و سرانجام پاکسازی دیوارنوشته‌ها منتهی خواهد شد یا دیوارنوشته‌ها باقی خواهند ماند و شاهد پیروزی نویسندگان آن خواهند بود. انقلاب که پیروز شد، تمام آن یادداشت‌برداری‌ها که حاصل کار کورش میرفخرایی، رضا شهاب، مهرداد آگاه، مهراندخت محمدپور، ملیحه معنوی‌صفهانی و کاظم بیارجمندی بود، به مرکز تحقیقات دانشکده منتقل شد و به کمک همکاران من در این مرکز، آقای هوشنگ عباس‌زاده و خانم‌ها میترا فلک‌یاور و ژیلدا کشاورز رهبر، تبدیل به نوارهای اطلاعاتی شد و ظرف چند هفته استخراج دستی آن به پایان رسید.

(محسنیان راد، مهدی، در حسرت فهم درست، فصل دوم، انتشارات سیمای شرق ۱۳۹۳)

موضوع «مروری بر هنر شهری گرافیتی در ایران» توسط زهرا اسکندری دورباطی مورد بررسی قرار گرفته است. بنفشه آقائی و عبدالحسن کلانتر موضوع «میز نوشته‌های مدارس ششگانه تهران» را با هم مورد بررسی قرار داده‌اند و فاطمه عابدی همراه با دکتر مرتضی منادی، «میز نوشته‌های کلاس‌های دبیرستان‌های دخترانه و پسرانه کرج» را بررسی کرده‌اند که نتایج این پژوهش‌ها در مورد میز نوشته‌ها، تقریباً مشابه هم بوده است. در این پژوهش، امید به زندگی؛ عشق، تقلب، روابط دختران و پسران مطرح بوده و بررسی‌ها نشان داده است که دختران بیشتر از پسران روی میزها را می‌نویسند و پسران در مقایسه با دختران، بیشتر روی میزها را خط‌خطی می‌کنند. مفاهیم مربوط به عشق در مدارس دخترانه، بیشتر بچشم می‌خورد و ناهنجاری‌های اجتماعی (فحش، هتک حرمت، و...) در همه مدارس بیشتر به زبان انگلیسی نوشته شده است (عابدی، فاطمه - منادی، مرتضی، میز نوشته‌های کلاس‌های دبیرستان‌های کرج، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۱۲۵ ص ۳۲).

اسماعیل بلالی به همراه راهله جعفری و علی آغچه در مورد وندالیسم گرافیتی در دانشگاه‌های بوعلی و آزاد همدان تحقیق کرده‌اند. وندالیسم نوعی ناهنجاری اجتماعی است که تقریباً همه شاهد عوارض آن هستند. یکی از انواع آن، وندالیسم گرافیتی است که از عمده‌ترین مظاهر آن نوشتن و حکاکی کردن روی دیوارهای مکان‌های عمومی است این کار برای ابلاغ پیام به دیگران انجام می‌شود. آنان ۱۲۱۸ فیش از دیوار نوشته‌های دانشگاه‌های بوعلی سینا و آزاد همدان

را تهیه کردند. از نظر آنان، بررسی‌ها نشان داده است که «تقلب» و «نوشتن یادگاری» در اولویت‌های اول قرار دارند و «مطالب عاشقانه» و «هنجارهای قومی» در مرحله بعدی هستند. از نظر آنان بسیاری از رفتارهای وندالیستی واکذشی به سرخوردگی و ناکامی فرد در مواجهه با زندگی، آینده‌شغلی، و به طور کلی دنیای اجتماعی اطراف است. (بلالی، اسماعیل - جعفری، راهله - آنچه، علی - فرهنگ بررسی وندالیسم گرافیتی در دانشگاه تحلیل محتوای دیوار نوشته‌های دانشگاه بوعلی سینا و آزاد همدان - فرهنگ در دانشگاه اسلامی - سال سوم، شماره سوم، پائیز ۱۳۹۲)

نسلی که مونولوگ «این حق منه» را خلق کرد، از پیشینیان نسلی است که شعارهای کوچه، خیابان، زیرگذر و حتی دیوارنوشته‌های توالی‌های عمومی را به عادی‌ترین ارتباطات در زندگی هر روزه ما تبدیل کرده است. افتادن تشت رسوایی در جامعه نه نتیجه اتفاقاتی مثل رد و بدل شدن رکیک‌ترین مکالمات در زندگی روزمره و فضای مجازی، بلکه محصول خواست جامعه عصیان زده برای بروز هیجان منفی در عامه‌پسندترین میادین ممکن است. محرومیت‌های ناشی از جنگ، مردم مناطق جنگ زده را به دنبال چیزهای کشاننده که ابتدا حق‌شان بود اما وقتی به آن نرسیدند، دچار توقع کاذب شدند. طلبکار شدن مردم ما از زمین و زمان، آن روی دیگر سکه خواستن و نرسیدن است؛ آنچه سال‌ها بعد از جنگ در مدرن‌ترین ایران ممکن هم به نحو زنده‌ای به چشم می‌خورد، محصول عادی‌خواستن و نرسیدن، پرخاشگری و طلب حق به ناحق‌ترین اشکال ممکن است (ایرانی‌ها در فضای مجازی بی‌اخلاق ترند. الف، جامعه خبری تحلیلی - ۲۳ دیماه ۱۳۹۴)

سرخوردگی، طلبکاری یک جانبه در پی دارد و این دور تسلسل در مبدا خودش دوباره به پرخاشگری می‌رسد. این مساله شاید مهم‌ترین دلیل بروز عجیب‌ترین بداخلاقی‌ها از سوی مردم عصیان زده سرزمینی باشد که حالا پیام‌های اخلاقی و فرهنگی منشور کوروش برایشان به شعارهایی خوش‌رنگ و لعاب در پیام‌های مجازی‌شان تبدیل شده است. با وجود این، بروز بی‌اخلاقی در یک برنامه تلویزیونی کودکانه و در ادامه آن برخوردهایی عجیب از سوی مردمانی که خودشان را در چنین ماجرای محق می‌دانند، اتفاقی عجیب نیست. در ست به اندازه رد و بدل شدن جوک‌های قومیتی که سال‌های سال باعث خنده مردم کشور ما شده است و حالا با پیشرفت تکنولوژی بداخلاقی‌ها هم به روز شده و به عرصه مجازی کشیده می‌شود (ایرانی‌ها در فضای مجازی بی‌اخلاق ترند. الف، جامعه خبری تحلیلی - ۲۳ دیماه ۱۳۹۴).

دکتر غلامرضا مقدم، رییس گروه جامعه‌شناسی اخلاق انجمن جامعه‌شناسی ایران، با نگاه به بروز بداخلاقی‌ها و بدرفتاری‌های اجتماعی می‌گوید: «اکنون در وضعیتی به سر می‌بریم که روز به روز مباحث اخلاقی جدی‌تر در جامعه ما مطرح می‌شود (ایرانی‌ها در فضای مجازی بی‌اخلاق ترند. الف، جامعه خبری تحلیلی - ۲۳ دیماه ۱۳۹۴)

احمد شکرچی استاد دانشگاه در مورد دیوارنوشته‌ها و شباهت آن‌ها به کامنت‌نویسی در صفحه‌های شخصی افراد نوشته: «همه ما قطعاً حداقل یکبار به توالی‌های عمومی رفته ایم و مطالب نوشته شده روی در و دیوار آنجا را هم خوانده ایم. این پدیده نه فقط در ایران که در همه جوامع مشاهده می‌شود، دو وجه متمایز اساسی در توالی‌نویسی جامعه ما به چشم می‌خورد:

## ۱- اعتراضات سیاسی

## ۲- بیان تمایلات جنسی

این دو وجه به شکل های مختلف هم با هم ترکیب می شوند. مثلاً اعتراض های سیاسی به شخصیت های بارز در قالب فحش های رکیک جنسی که تا حدودی بیان تمایلات پنهان خود فرد نیز هست بیان می شوند. تمایلاتی که در فرایند طبیعی زندگی سرکوب شده اند. سرکوب غرایز جنسی محدود به بخش خاصی از جامعه نیست و شامل تمام بخش های جامعه است. حتی در میان نخبگان مختلف و در نشست های خصوصی هم جوک های جنسی و جنسیتی مبادله می شود و تفاوت معناداری میان مذهبی / غیر مذهبی، عامه / نخبه یا طبقه بالا / پایین مشاهده نمی شود. هر چند نیاز به بررسی های عمیق تر و دقیق تر دارد. نه توالی نویسان الزامی سروپا و لمپن هستند و نه نظرنویسان اینترنتی. می توانم تجسم کنم افراد مختلف با پایگاه های اجتماعی متفاوتی را که در لحظه خشم نسبت به مخالف چه اظهارنظری در صفحات مجازی منتشر می کنند. حتی در بحثی علمی در باب فلسفه هگل (شکرچی، احمد)، توالی نویسی مجازی، فراتاب، ۱۳، آذر ۱۳۹۵).

زندان ها هم یکی از مراکزی هستند که دیوارهای آن مملو از مطالب زندانیان و نگهبانان است. اغلب این مطالب هم سوزناک هستند و از غم و غصه های زندانیان حکایت دارند. در سالهای اخیر کتابی به نام دیوارنوشته های زندان قصر، توسط پریناز هاشمی «نشر چشمه ۱۳۸۸» منتشر شده است.

در پژوهشی با عنوان «بررسی دیوارنوشته های شهر تهران از دیدگاه جامعه شناسی زبان» بهمن زندی نوشته است: ۲۹۲۹ دیوارنوشته از محله های گوناگون شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز تهران ثبت و سپس استخراج و بررسی شده است. بر اساس این پژوهش ۹۲،۷۶ درصد از دیوارنوشته ها، زبانی و ۷،۲۳ درصد تصویری بوده اند. از کل دیوارنوشته های زبانی ۹،۷۲ درصد برآمده از گفتمان رسمی و ۹۰،۲۷ درصد برآمده از گفتمان های غیررسمی است. پس از بررسی موضوع نوشته های رسمی و غیر رسمی، نوشته های رسمی بیشتر محتوای تربیتی و مذهبی داشتند در حالی که در نوشته های غیررسمی اسامی افراد با ۲۵،۰۸ درصد بیشترین موضوع را داشتند. درخصوص اسامی به کار رفته اسامی مذکر بسیار بیشتر از اسامی مونث بوده اند. (زندى، بهمن - مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران - دوره سوم شماره ۲، ۱۳۹۳ ص ۲۳۵)

گفته می شود که توالی عمومی اولین بار در باغی ایجاد شده و در قرن ۱۸ یک نویسنده انگلیسی با نام مستعار هورلو تورمبولدر کتابی که در سال ۱۷۳۱ با نام «پنجره های شیشه ای» منتشر کرده، محتوای دیوارنوشته های توالی های عمومی را شرح داده است. توالی ها فضاهای جداگانه ای هستند که مردم یکدیگر را نمی بینند و بیشتر تک جنسیتی هستند. شاید به همین دلیل است که برخی ها مایلند چیزهایی را روی دیوارهای آن بنویسند.

## روز جهانی توالی.

از نظر ما ایرانی ها حرف زدن از توالی و معضل سرویس های بهداشتی عمومی کار چندان خوشایندی نیست. ولی تحقیقات یونیسف نشان داده است که توجه به سرویس های بهداشتی و سرمایه گذاری در این بخش، یک تجارت سودآور، بهداشتی و انسانی است و هر یک دلار سرمایه گذاری در این بخش، ۹ دلار به اقتصاد جوامع کمک می کند. تا سال های آخرین قرن بیستم توجهی به بهبود وضعیت سرویس های بهداشتی در در سراسر جهان نمی شد، اما اواخر قرن بیستم بود که «سازمان جهانی توالی» با شرکت ۵۳ کشور جهان با مرکزیت سنگاپور تاسیس شد و این سازمان تاکنون

اقدام به برگزاری یازده دوره اجلاس بین‌المللی کرده و بر اثر تلاش‌های همین سازمان هم روز نوزدهم نوامبر با عنوان روز جهانی توالت شناخته شده است.

هم‌اکنون کشور سنگاپور از نظر داشتن سرویس‌های بهداشتی مناسب و تمیز در رتبه نخست دنیا و کشور سوئیس در مقام دوم جهان قرار دارد. شاید دانستن این که هر انسانی به‌طور متوسط سه سال از عمرش را در توالت می‌گذراند بتواند میزان اهمیت توجه به سرویس بهداشتی را به ما یادآوری کند و به ما بقبولاند که توجه به فرهنگ توالت نه تنها به سلامت فردی و اجتماعی یک جامعه بلکه به مداخله هر چه بیشتر زنان و ناتوانان جسمی و حرکتی در فعالیت‌های اجتماعی کمک می‌کند. اکنون وضعیت کیفی و کمی توالت‌های عمومی به عامل مهمی در کاهش جذب توریست در شهرهای ایران تبدیل شده و کمبود سرویس‌های بهداشتی در مکان‌های عمومی عملاً کابوس زنان و کودکان شده و از استانداردهای جهانی به دور است.

وقتی نخستین بار در سال ۲۰۱۱ همایش انتخاب بهترین توالت به همت شهرداری قزوین برگزار شد و در آنجا گفته شد که معضل کمبود سرویس‌های بهداشتی در ایران از استانداردهای جهانی دور است، این مسئله با پوزخند رسانه‌ها و مدعوین روبرو شد. هیچ کس به این نکته توجه نکرد که ویروس و انگلی که در یک گرم مدفوع انسانی وجود دارد می‌تواند چه تعداد از آدم‌های یک جامعه را به بیماری و مشقت بکشاند.

(بیش از یک میلیارد انسان توالت ندارند، عصر ایران، بین الملل - ۲۷ آبان ۱۳۹۴)

در ایران مشکل کمبود توالت نه تنها در فضاهای عمومی و معابر و جاده‌ها باقی است و مردم ناچارند حین سفر، به توالت مساجد بین راه هجوم بیاورند، بلکه در مکان‌های خصوصی همچون رستوران‌ها نیز عدم وجود نظارت کافی برای مراعات بهداشت، این مشکل را به قوت خود باقی نهاده؛ اما متأسفانه این معضل هم از سوی افکار عمومی و هم از سوی مقامات مسئول دولتی همواره به‌عنوان یک تابوی سر بسته تلقی می‌شود و کمتر کسی به‌طور واضح و روشن نسبت به رفع آن تمایل نشان می‌دهد.

به نوشته خبرگزاری آناتولی ترکیه، سازمان ملل متحد در بیانیه‌ای اعلام کرده هم‌اکنون بیش از یک میلیارد نفر در جهان به توالت دسترسی ندارند و مجبور هستند کار خود را در فضای آزاد انجام دهند. این موضوع یک تهدید به شمار می‌رود زیرا باعث گسترش بیماری‌ها می‌شود. (بیش از یک میلیارد انسان توالت ندارند، عصر ایران، بین الملل - ۲۷ آبان ۱۳۹۴)

### بررسی دیوار نوشته‌های توالت عمومی

اولین بار آلفرد کنزی<sup>۳</sup> در سال ۱۹۵۰ به همراه تیمی از جامعه‌شناسان دیوار نوشته‌های توالت‌ها را به‌عنوان یک کار پژوهشی جامعه‌شناسانه بررسی کرده‌اند. آنان دریافتند که مردان چیزهای کثیف بیشتری نسبت به زنان در دیوارها می‌نویسند. کنزی و همکارانش دریافتند که زنان بیشتر به قوانین اجتماعی و اخلاقی پای بند هستند. نیک هاسلم<sup>۴</sup> استاد روان‌شناسی دانشگاه ملبورن در کتاب «روانشناسی سرویس‌های بهداشتی» می‌نویسد: تجزیه و تحلیل نوشتارها و تصاویر توالت‌های زنانه و مردانه سال‌هاست که ادامه دارد. اگر چه برخی مطالعات نشان می‌دهد که زنان نیز به اندازه مردان

<sup>3</sup> - Alfred Kinsey

<sup>4</sup> -Nick Haslam

درو دیوار توالی های عمومی را می نویسند، اما مردان معمولاً تهاجمی تر و جنسی تر عمل می کنند، در حالی که زنان بیشتر مکالمه ای هستند و در مورد عشق و احتمال رویارویی با آن صحبت می کنند. البته اینگونه مطالعات در ده های ۶۰ و ۷۰ و ۸۰ نیز کماکان ادامه داشته است. چند مطالعه ای که در این سالها انجام شد، تقریباً نتایج مشابهی داشته اند.

آلفرد زیمر دیوار نوشته های توالی های عمومی بزرگ راههای امریکا را جمع آوری کرده و در کتابی با عنوان «هر آنچه که دوست داری، از دست خواهی داد» را در سال ۲۰۰۲ منتشر کرده است. عنوان این کتاب، عیناً از دیوار نوشته یکی از توالی ها انتخاب شده است.

یکی از پژوهش هائی که در سال ۱۹۸۳ انجام شد، سه دسته از دیوار نوشته هارا بررسی کرده است. نوشته های جهانگردان (جان ووزر این جا بود) دیوار نوشته های درون شهری (مانند دیوار نوشته های تبلیغاتی و پرچسب های دیواری، تابلوها و تصاویری که برای زیباسازی شهری استفاده می شده اند) و دیوار نوشته های توالی های عمومی (که در برخی از کشورها به آن ادبیات پنهان دانشگاهی نام نهاده اند).

چه چیزی باعث می شود تا این گونه مطالب ارزشمند به نظر برسند؟ دیوار نوشته های توالی ها چه ویژگی هائی دارند که از بقیه مهم ترند؟ شاید به این خاطر که درون اتاقک های توالی ها، فضائی کاملاً خصوصی و منحصر به فردی وجود دارد که برخی ها برای نوشتن انتخاب می کنند. فضای توالی ها، جای عجیب و غریبی است. یک فضای عمومی برای انجام یک عمل کاملاً خصوصی. تنها محدودیت ها نیز پنهان کردن بعضی از تابو های فرهنگی و اندام های جنسی و عملکرد های جسمی است. از این رو نوشته های هرزه گویانه یا جنسیتی و سکسی را شامل می شود. برای نوشتن، مردم فقط از محیط پیرامون خود الهام می گیرند.

نیکولاس میتوز<sup>۷</sup> دانشجوی دوره دکتری دانشگاه ایندیانا نیز در سال ۲۰۱۳ نوشته ها و عکس های دیواری ۹ توالی عمومی در کافه های شهری را بررسی کرده، او و همکارانش دریافتند که مردان برای نوشتن نام خود در زیر پیام هایشان، ابائی ندارند و در واقع نوعی «اعلام حضور» می کنند اما زنان نامشان را بعد از نوشتن، خط می کشند و سعی می کنند آن را مخدوش کنند و یا از نام های مستعار استفاده می کنند. از نظر میتوز، این امر نشانگر برتری استراتژی مردانه است. توضیحات آنان نشان می دهد که تفاوت های فاحشی بین زنان و مردان وجود دارد. زنان از تصویر قلب بیشتر استفاده می کنند اما مردان اندام مردانه خود را تصویر می کنند. از نظر میتوز، تنها وجود انسان ها در چنین فضاهائی است که ماهیت های آنان نمایش داده می شود. مردان بیشتر نگاه سخت افزاری و زنان، دیدگاههای نرم دارند.

اینها توضیحاتی شسته رفته اند، تفاوت میان دیوارنگاری دستشویی زنان و مردان لزوماً نشانگر تفاوت های جنسیتی نیست. حضور در دستشویی عمومی به خودی خود می تواند روش ابراز وجود افراد را، تحت تأثیر قرار دهد. منظور روشی است که افراد، پس از برداشتن درِ مازیک، برای ابراز وجود انتخاب می کنند.

شاید وقتی زنی به دستشویی زنانه می رود و می بیند اطرافیانش همه زن هستند، دقیقاً مثل اینکه در اتاقی پر از آینه باشد، نسبت به حقیقت زن بودن خودش، به فراآگاهی می رسد. افراد شاید آرایش داشته باشند و نقش جنسیتی شان را بازی کنند، اما پشت درهای بسته مشغول قضای حاجتند. در این میان، دیوار کناری، دستشویی مردانه است جایی که

<sup>5</sup> - Alfred Zimer

<sup>6</sup> - John Wuz

<sup>7</sup> - Nicolas Mitouz

آدم‌های شیک، کنار هم جلوی پیشابگاه ایستاده‌اند و مصرند چشم توچشم هم نشوند و سعی می‌کنند به بوی عفن تسوس‌تسرون بی‌توجه باشنند. پس دستشویی فضائی کاملاً جنسیتی است و دست کم یکی از محققان بر این باور است که این ویژگی سب می‌شود تا افراد در مردانگی یا زنانگی خود اغراق کنند

هولمز اشاره دارد که هنرمندان دیوارنگار دستشویی‌ها، هر موضوعی هم که در ذهن داشته باشند، «مخاطبانی خاموش» دارند. «فضا برای نوشتن و نقاشی کردن وجود دارد، و شما فرصت زیاد هم دارید و آدم، عاشق برقراری ارتباط است. ما مخلوقاتی اجتماعی هستیم. او می‌گوید: «در دوران شکوفایی مطالعات دیوار نوشته‌های توالت‌ها، تحلیل‌گری روان، بسیار جدی گرفته می‌شد. همه معتقد بودند اگر کسی بخواهد جدی گرفته شود، حتماً باید بُعدی ناخودآگاه برای هر چیزی قائل باشد.

متیوز می‌گوید که وقتی کسی روی دیوار دستشویی چیزی می‌نویسد، «مخاطبینی با نژادها، طبقات و مشاغل مختلف دارد؛ اما این مخاطبان کاملاً به یک جنس محدودند.

برخی محققان، برای توضیح میل به نوشتن روی دیوارها، خلاقیت به خرج داده‌اند. یک متخصص فرهنگ عامه به نام الن داندس در مطالعه‌ای در ۱۹۶۵، نوشته است: «میل به نقاشی روی دیوار دستشویی‌ها، حاصل و سوسه‌ای بدوی برای کثیف‌کاری است. این همان میلی است که گفته می‌شود نوزادان برای دست‌کاری مدفوع خود دارند. درباره‌ی اینکه چرا افراد وقتی سر توالت نشسته‌اند، جملات طنزآمیز و آلوده می‌نویسند و اسمشان را همراه قلب‌هایی به دور آن حک می‌کنند، دشوار می‌توان به نظریه‌ای جامع و واحد رسید؛ البته به جز جمله علمی و قانع‌کننده «به خاطر تفریح». با وجود این به نظر می‌رسد عوامل مختلفی در این مسئله دخیل باشند: یکی آنکه دیوارنگاری دستشویی‌ها، مجله‌ای است برای اظهارات بی‌نام و نشان و اغلب نامناسب؛ مجله‌ای که بی‌شبهت به بخش نظرات و کامنت‌های اینترنتی نیست. به علاوه همان‌طور که متیوز بیان می‌کند، «این کار همچنان غیرقانونی و انحرافی است؛ اما با هزینه ناچیز». احتمال کمی وجود دارد که کسی دستگیر شود و اغلب، چیزی است که می‌شود آن را شست و یا پاک کرد یا روی نوشته‌ها را دوباره رنگ کرد. او معتقد است «افرادی که اسم خود را حکاکی می‌کنند یا روی در و دیوار می‌نویسند، نوعی یادگاری از خود بر جای می‌گذارند که می‌تواند به چیزی زیبا آسیب بزند یا آن را خراب کند. حدس من این است که این افراد با خود می‌گویند اگر نمی‌توان با مدفوع کثیف‌کاری کرد، پس با واژه‌های آلوده خود کثیف‌کاری کنیم».

### توالت‌های عمومی، مرکز افکار سنجی دانشگاه

دانشجویان دانشگاه نیویورک، دوست دارند به طریقی خودی نشان دهند و اظهار وجود کنند خواه از طریق لباس پوشیدن و مدل موهایشان، خواه با نوازندگی آلات مختلف موسیقی خصوصاً گیتار یا خوانندگی و گاهی هم عکاسی، نقاشی و گرافیک و برگزاری نمایشگاه شخصی از آثارشان. برای آندسته که فاقد هرگونه هنرنده، نوشتن روی دیوارهای توالت عمومی دانشگاه و نشان دادن اعتراضاتشان نوعی تخلیه درونی و روانی است. یکی از موضوعات مورد علاقه تقریباً همه دانشجویان این دانشگاه در مورد شهریه بالای آن است و اینکه دانشگاه این وجوه دریافتی از دانشجویان را چگونه و کجا به مصرف می‌رساند و این بحث داغی است که در توالت‌های عمومی این دانشگاه مطرح است و هر دانشجویی



شرایط و مبالغ پرداختی خود را همراه با گله و اعتراض در دیوارها نوشته است. برخی از محل ها که بیشتر در مقابل دید هستند، جاهای مناسبی برای نوشتن افکار و دیدگاهها و هشدارها و اعتراضات عمومی اند. برخی نیز از برجسب هائی که قبلا نوشته اند، استفاده می کنند و در کاشی ها و یا سرویس ها می چسبانند که کار تمیز کردن و پاک کردنشان تا حدودی مشکل است و برای همین است که برخی از این برجسب ها کم رنگ شده و یا رنگ و رو رفته شده اند. با این حال مطالعه نوشته ها در توالت ها محدود به اظهار نظر تبعیض آمیز در مورد مقامات مسئول دانشگاه نیست، حتی مطالبی در طرفداری از برخی تیم های ورزشی و یا قهرمانان دررشته های مختلف نیز دیده می شود. در برخی از اتاقک ها دیدگاههای موافق و مخالف سیاسی هم بچشم می خورند.

مسئولان دانشگاه در اقدامی اصلاحی، پانل های شیشه ای قابل شستشو و قابل نصب بر روی دیوارهای اتاقک های توالت ها تهیه کرده اند که دانشجویان بتوانند مطالب خود را به طور متمرکز بر روی آنها بنویسند و اصطلاحا در فضائی خصوصی، هر چه دل تنگشان می خواهد، برای سایرین یادآوری کنند یا نقاشی کنند که این پانل ها هر چند وقت یک بار صورت برداری شده و توسط مسئولین مورد مطالعه قرار می گیرد و احتمالا در مباحث و جلسات عمومی دانشگاه به بحث گزرده می شود و یا توضیح لازم برای روشن شدن موضوع به دانشجویان داده می شود. در واقع می توان گفت که از توالت های عمومی دانشگاه به عنوان یکی از منابع اطلاعاتی یا مرکز افکار سنجی استفاده می شود تا بتوانند دیدگاههای کلی دانشجویان را جمع بندی کنند.

### توالت عمومی با اینترنت رایگان

همانطور که گفته شد، توالت های دانشگاه نیویورک مملو از دیوار نوشته هاست و دانشجویان کاملا در نگارش ایده ها و اعتراضاتشان آزادند بدون اینکه کوچک ترین دغدغه ای داشته باشند. اما در محوطه همین دانشگاه ساختمان بسیار شیکی با نمای بسیار زیبا هم به عنوان سرویس بهداشتی دانشجویان تعبیه شده که دارای اینترنت مجانی (وای فای) است و فضای عمومی و درونی اتاقک ها هم با طرح های بسیار زیبا طراحی و نقاشی شده اند و همه جا از زیبایی و تمیزی برق می زند. و حتی یک لکه هم در زمین و دیوارهای آن به چشم نمی خورد. البته دانشگاه هزینه های نگهداری این توالت ها به عهده دارد. تنها تفاوت، تابلوئی است که در بدو ورود نصب شده است « مخصوص دانشجویان پاکیزه » دانشجویانی که از این توالت های تمیز استفاده می کنند، سرگرم چک کردن پیام های تلفن همراهشان هستند و همانند آدمک های آهنی (روبات ها) آرام وارد می شوند و سپس آرام خارج می شوند بدون آنکه مطلبی بنویسند.

خانم پاملا لئونگ<sup>۹</sup> استادیار دانشکده جامعه شناسی دانشگاه سلیم استیت<sup>۱۰</sup> در ماساچوست، شاید آخرین پژوهشگری است که به عنوان یک جامعه شناس کنجکاو در مورد محتوای تصاویر و نوشته های دیواری سرویس های بهداشتی که بعضا در پاسخ به پیام های دیگران نوشته شده، پژوهشی انجام داده است.

وی به ۱۰ دست شویی عمومی در ساختمان های مختلف دانشگاه نورت استرن<sup>۱۱</sup> مراجعه کرده که ۵ مورد سرویس های بهداشتی مردان و ۵ مورد نیز مربوط به سرویس های بهداشتی زنان بوده است. در هر یک از این سرویس ها تعداد زیادی اتاقک خصوصی وجود دارند و پژوهشگر از تمامی نوشته ها و نقاشی های روی دیوارها و درهای توالت ها و

<sup>۹</sup> -Pamela leong.

<sup>۱۰</sup> -Salem State University 0

<sup>۱۱</sup> Northeastern University 1

فضاهای بیرونی آن عکس گرفته است. وی بیش از ۲۰۰ تصویر و نوشته را تحلیل کرده که ۵۹ مورد یعنی ۲۹/۲ درصد آنها در سرویس های مردانه و ۱۴۳ مورد یعنی ۷۰/۸ درصد آنها در توالت های زنانه نوشته شده بودند. این یافته ها نشان می دهد که زنان علیرغم تمایل به رعایت اصول و هنجارهای اجتماعی و پای بندی بیشترشان به موازین اخلاقی، تمایل بیشتری به خرابکار نسبت به مردان دارند. (پاملا لئونگ، فصلنامه دانشگاه تورنتو شماره ژوئیه ۲۰۱۹ ص ۵۸).

### بررسی محتوای پیام های توالت های مردانه

نوشته های صریح یخش مردانه، بیشتر در مورد رابطه ها و تمایلات جنسی هستند و گاهی جنبه طنز آمیز و مسخره کنندگی هم دارند. البته به دور از توهین هم نیستند. در واقع توهین ها بخش اعظم دیوار نوشته های توالت های مردانه هستند و هر کسی در زیر نوشته های قبلی، در رد یا تائید مطلب، پاسخی و یا مطلبی اضافه کرده است. این توهین ها غالباً ارزیابی هنری طرح ها را زیر سؤال میبرد. ارزیابی هنری از این لحاظ که برخی از تصاویر بسیار ماهرانه و هنرمندانه به تصویر کشیده شده اند و خود اثر نشان دهنده نبوغ و توانائی نقاش و یا نگاه دقیق وی به موضوعات اجتماعی است. البته تصاویر زشت و نا زیبا هم فراوان است. تصویر یک زن بدون لباس، انتقاداتی هم داشته که دیگران زیر آن نوشته اند: «تصویر زیباست. اما مرد! فقط چهره مادرانه یک زن است که دو ست داشتی است» تصویر جداگانه دیگری از اندام یک زن که تعدادی کامنت هم زیر آن نوشته شده است: یکی نوشته: «این تصویر بیشتر شکل حشره آبدزدک است تا اندام یک زن» و دیگری تصویر را به مادر نقاش نسبت داده و بعدی هم نوشته که این تصویر احتمالاً مربوط به اندام دو ست دختر یا همسر نقاش است. روی هم رفته مطالب در سالن های سرویس هاس بهداشتی مردانه تمایلات جنسی است و یا پیرامون این گونه موضوعات متمرکز است و فقط چند مورد آن غیر جنسی و در مورد سگ و حیوانات خانگی و استفاده از ماری جوانا و یا مطلب اعتراضی نسبت به سیاست است.

### پیام های توالت های زنانه

بر خلاف سرویس های مردانه، سرویس های زنانه کمتر دارای زشتی کلام و توهین هستند و کمتر محتوای تمایلات جنسی دارند. تنها چند تصویر مربوط به اندام مردانه و یا رابطه های جنسی است و مابقی پیام ها، ستاره (به مفهوم تایید)، چهره (نشان دهنده زیبایی های زنانه و یا آرایش آنان)، اشعار (شعرهای عاشقانه از شاعران مشهور و یا از متن ترانه های معروف) و حتی پیام های توصیه ای و راهنمایی برای دیگران (در مورد سلامتی و بهداشت و رعایت مسائل مربوط به زنان) و غیره است که شاید بیشترین بخش از نوشته ها را شامل می شود. در مورد سلامتی مزاج و شکم درد و نفخ و غیره، نوشته اند خوردن چه چیزهایی باعث از بین رفتن یبوست می شود و یا چگونه می شود از درد های دوره ای قاعدگی زنان جلوگیری کرد. اگر چه این یافته ها غیر منتظره بودند، اما بررسی ها نشان داد که زنان دارای اطلاعات مفید و موثری هستند و در مورد بهداشت خودشان حساس اند و رغبت زیادی هم به رعایت آن دارند تا مردان.

فرضیه فرهنگی زنانه ای نیز وجود دارد که تصور می شود آغازی برای بحث باشد. به هر حال در تمامی فضاهای زنانه بدور از مردان، ممکن است زنان در مقابل فشار های فرهنگی از طریق گفتگو های صریح، مقاومت کنند. در عین حال دیوار نوشته های شاعرانه و فیلسوفانه ای نیز در این توالت ها بچشم می خورد که توسط سایر نویسندگان تکمیل و یا تایید شده اند، برعکس مطالب توهین آمیزی که در سرویس های مردانه بیشتر در زیر نوشته های سایرین بچشم می خورد،

تکمیل یا تایید شده اند. اما زنان در تایید یا رد، از عبارت های زنانه ای مانند «آمین» «تشکر از نویسنده» «کاملا درسته» بازنویسی کرده یا چند کلمه ای به آن اضافه کرده اند. برخی نوشته ها هم امیدواری دهنده هستند مانند اینکه «به زودی همه چیز رو به راه خواهد شد، نگران نباشید» و یا «در زندگی هیچوقت نا امید نشوید» «احساس ناامیدی مانند مرگ زود رس است».

اگر چه نوشته های توهین آمیز در سرویس های زنانه وجود ندارند اما مطلب اصلاح کننده نسبت به نوشته های قبلی، و یا کامنت های متفاوتی مانند «هیچ چیز در دنیا ارزش دل بستن ندارد» نوشته اند: «به غیر از عشق» «LOL» «OOPS» «به غیر از خدا» و «خالکوبی»

یکی نوشته: «عشق بزرگترین عامل تبعیض نژادی است» که با کامنت های طنز آمیزی اصلاح شده است. «من می توانم دوباره برگردم» یا «عشق هدیه نیست» و یا «عشق نعمتی است که باید قدرش را بدانید» «عشق را باید جستجو کرد تا یافت» و «عشق غلط و هوس، چیزی است که بشر آن را ساخته است».

### چگونه از دیوار نویسی ها می شود جلوگیری کرد؟

کار پاک کردن دیوارهای سرویس های بهداشتی پایانی ندارد و چنین به نظر می رسد که کاری مداوم و خسته کننده است. به نظر جامعه شناسان، بهترین راه برای جلوگیری از دیوارنویسی و یا نقاشی روی در و دیوارهای توالت های عمومی، چه در مدارس و چه در دانشگاهها و حتی ساختمان های اداری و خیابان ها و کافه ها و رستوران ها، ایجاد راه های جایگزین است. شاید اختصاص محلی مناسب برای نگارش مطالب در همان سرویس ها بتواند تا حدودی از پراکندگی این دیوارنویشته ها بکاهد. آنها معتقدند که می شود سرویس های بهداشتی را با طرح های زیبای تزئینی آراست و محلی را نیز برای ارتباط نوشتاری مراجعه کنندگان پیش بینی کرد تا هرچه دل تنگشان می خواهد بنویسند. این یکی از راههای تعاملی نگارشی است و در عین حال می شود مردم را به حفظ و نگهداری یک محل مناسب نیز با نوشتن شعاری ترغیب نمود.

گفته می شود رنگ آمیزی سرویس ها هر چند وقت یکبار چاره کار است، اما چنین نیست. زیرا کاری بیهوده است و نوشتن مخفیانه روی دیوارها پایانی ندارد. پیشنهاد این است که جذابیت بصری در محیط ایجاد شود تا مراجعان و شاکیان و منتقدان و شوخ طبعان نیز مطالب خود را در محل تعیین شده و آراسته ای که بدین منظور پیش بینی شده است، بنویسند یا طرح خود را بکشند. برای آراستن محل می توان از یک طراح و گرافیسست کمک گرفت. در یکی از دانشگاههای پنسیلوانیا دو نفر از دانشجویان رشته هنر و یا گرافیک، نقاشی زیبایی را در سرویس های بهداشتی خلق کرده اند و محلی را نیز برای اظهار نظر دیگران اختصاص داده اند. البته استفاده از هنرمندان محلی داوطلب برای این کار، مقرون به صرفه تر است. پس می توان دیوارها را تقسیم بندی کرد و قطعه ای را برای نگارش دیگران اختصاص داد. حتی می توان کاغذ هائی در اندازه پوستر را در چند جای مختلف مانند تابلوهای اعلانات برای مراجعان در نظر گرفت. دکتر استوارت واتسون ۲ استاد دانشگاه میسی سیپی در سال ۱۹۹۶ روشی را منتشر کرد. او در سه سرویس بهداشتی عمومی تابلوهائی نصب کرد مبنی بر اینکه اگر برای مدت ۵۰ روز مطلبی در دیوارها نوشته نشود، یکی از خیرین مبلغی

را برای توسعه و بهداشت این سرویس ها اختصاص خواهد داد. بررسی ها نشان داد که طی مدت یاد شده هیچ دیوار نوشته ای توسط مراجعان انجام نشد

یک موسسه خیریه می تواند با پیامی اعلام کند که به تعداد روزهایی که سرویس بهداشتی تمیز و بدون نقص و بدون دیوار نویسی باشد، به ازای هر روز فلان مبلغ را اختصاص خواهد داد. برای این کار نیاز به دکتر و مهندس نیست حتی منابع اندک تعیین شده را یک مغازه دار یا ساکنان محل هم می توانند تامین کنند و البته مبلغ مهم نیست که زیاد باشد. اختصاص یک محل مانند فضای یک قهوه خانه، کافی شاپ، پارک، مسجد، مدرسه، دانشگاه و غیره برای نوشتن مطالب و اظهارات و انتقادات، بدون آسیب زدن به اموال عمومی، بیان آزاد یا تریبون آزاد در قالب یک تخته سیاه یا وایت برد و گچ های رنگی و ماژیک و غیره و ترجیحا در محلی دور از دید عمومی که آنان بتوانند به راحتی نقطه نظر هایشان را بنویسند، مانع دیوار نویسی در توالت های عمومی خواهد شد. در این صورت پیام های توهین آمیز به طور سریع قابل پاک شدن هستند. البته بدون هیچ هزینه ای و بدون هیچگونه آسیب های دیگر.

### نتایج پژوهش

به طور کلی دیوارنوشته های سرویس های عمومی به نظر می رسد که انتظارات جنسیتی را تقویت می کنند. هرچند برخی از انتظارات (به طور اخص در بخش زنان) مقاومت و یا رد این موضوع را نشان می دهند. مهم تر از همه پیام های دیواری، میل مردان به مردانگی به عنوان نماد مرد بودن است و نشانگر این است که نویسندگان و طراحان تصاویر، طرح ها را قدرتمند، رقابتی و صالح نمایش می دهند. در پاسخ به برخی از تصاویر خاص و یا نوشتار خاص در بخش مردان، باید گفت که آنان رفتارهای یکدیگر را کنترل می کنند. اگر نویسنده مرد از آشفتگی احساسی خود چیزی می نویسد، از پیام های حمایتی دیگران خبری نیست بلکه با کلمات توهین آمیز به وی پاسخ داده می شود. بنابراین اعمال قدرت حتی در فضاهای ناشناخته و بدون حضور فیزیکی دیگران، مشهود است.

در سرویس های بهداشتی زنان، پیام ها نشان دهنده همکاری، حمایت، تشویق و عموما بدون استفاده از کلماتی مانند تجاوز و توهین است و بیشتر همبستگی زنانه روی دیوارها نقش بسته است، که این همبستگی در بخش مردان دیده نمی شود. دیدارهای بعدی از این سرویس ها البته بعد از جمع آوری اطلاعات اولیه، نشان می دهد که دیوار نوشته های جدیدی اضافه شده اند. با این حال آنچه که بدون تغییر مانده، پیام های فرهنگی در مورد تمایلات جنسیتی و اعمال شدید اختلالات جنسی است.

## منابع

- شکرچی، احمد، توالد نویسی مجازی، فراتاب، ۱۳ آذر ۱۳۹۵
- جعفریان، رسول، یادگار نویسی روی دیوار خبرآنلاین ۲۷ مهر ۱۳۹۴
- محسنیان راد، مهدی. در حسرت فهم درست، فصل دوم، انتشارات سیمای شرق ۱۳۹۳
- زندگی، بهمن، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران - دوره سوم شماره ۲، ۱۳۹۲ ص ۳۳۵
- ایرانی ها در فضای مجازی بی اخلاق ترند. الف، جامعه خبری تحلیلی - ۲۳ دیماه ۱۳۹۴
- بیش از یک میلیارد انسان توالد ندارند، عصر ایران - ۲۷ آبان ۱۳۹۴
- عابدی. فاطمه - منادی، مرتضی، میز نوشته های کلاس های دبیرستان های کرج، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۱۲۵ ص ۳۲.
- بلالی، اسماعیل - جعفری، راهله - آغچه، علی - فرهنگ بررسی وندالیسم گرافیتی در دانشگاه، تحلیل محتوای دیوار نوشته های دانشگاه بوعلی سینا و آزاد همدان - فرهنگ در دانشگاه اسلامی - سال سوم، شماره سوم، پائیز ۱۳۹۲
- پاملانگ، فصلنامه دانشگاه تورنتو شماره ژوئیه ۲۰۱۹ ص ۵۸.
- bathrooms graphitise , York Region Review - June 2019
- Pamela leong , graffiti on bathroom's wall
- Walton Julia , Word on Bathrooms
- University of Toronto, seasonal scientific magazine, June 2019
- Jaquith 2006 -Lachman 1988(the atlantic.com/Health /archive)
- Bathroom Graffiti <http://noteabley.com/culture/funny-bathroom-graffiti-tb/>